

Xalbador Garmendiaren hilberri txostena (1932-2018)

OTAEGI, Lourdes
Euskaltzain urgazlea

Sarrera hitzak eta desenkusa

Euskararen inguruko lanetan ibilitakoen artean hain pertsona ezaguna eta estimatua izan zen Xalbador Garmendiaz askok hitz egin dezakete nik baino lehenago eta hobeto. Halere, Euskaltzaindiaren gonbita jasorik, beste edonork adinako zorra nuela pentsatuz, onartu egin nuen hemen eta gaur hitz egitea, Xalbadorri aitormena egiteko hain egokiera aproposik nekez suertatuko zitzaidala iritzita. Barka iezadazue zuen aurrean hitza hartzeko ausardia.

1. Bizitza baten kronika

Xalbador Garmendiaren bizitzaren ibilbide labur batek esango luke Zaldibian sortu zela, 1932ko irailaren 20an eta Anoetan hil 2018ko azaroaren 14an, 86 urte zituela. Ohar biografiko horrek gogoratuko luke, Tolosako sakramentinoetan ikasketak egin ostean, apaiz egin zela eta Erromako Unibertsitatera joan zela Teologiako lizentzia ikastera. Handik itzultzean, Tolosara etorri beharrean, aldi batez Zuberoko Maulen bizi izan zela ere oroituko luke eta, etxeratzeko eragozpenak amaitzean bere lurraldera etorri zela.

Ogibidez, berriz, lanbide askotako profesionala izan zen Xalbador, betiere euskara lan-tresna zuelarik: *Zeruko Argia* aldizkarian zuzentzaile, Eusko Kontseilu Goreneko Itzultzaile eta, geroztik zenbait euskal egunkaritariko euskara arduradun izan zen.

Euskaltzain urgazlea ere izan zen. Bere euskara ulerterraz eta dotorea zen ahoz nahiz idatziz. Edonori begitantzen zitzaion egoki eta jator idazten zekien lumaren jabe zela: aho batez aitortu zitzaion hori, eta berez bezala bilakatu zen euskararen eredu modernoaren moldatzaileetariko bat. Hala, 1968ko Arantzazuko euskara

batuaren bileretan aurkeztu ziren bost txostenetako baten egilea izan zen Xalbador Garmendia, zehazki, deklinabideari buruzko txostena aurkeztu zuen.

Ordurako euskarazko itzulpengintzari lotua zegoen. Donostiako Jarrai antzerki taldeak eskaturik, Albert Camus-en *Les Justes* (1947) euskaratu zuen (*Gizon zuzenak*, 1967), bai eta Manuel de Pedrolo-ren 1957ko *Homes i no* (*Gizonak eta ez*, 1969) ere. Hurrengo hamarkadan, ordea, beste ildo bati ekin zion: euskal liburugintzak behar zituen informazio eta eskola liburuen prestatzaile jardun zuen. Besteak beste, T. Zajarovaren *Lurraren kondaira* (1970) itzuli zuen, eta *Izadiaren gauza harrigarriak* (1972). Geroztik Ikastolen Elkartearekin lan egiteari ekin zion testuliburu-etako euskararen arduradun gisa. Halere, literaturaren esparruko itzulpenak egiten ere jarraitu zuen. Hala, St. Exupéry-ren *Printze txikia* (1970) eta Gabriel García Márquez-en *Crónica de una muerte anunciada* (*Heriotza iragarritako baten kronika*, 1982) euskaratu zituen, eta bien berrargitalpenek eta erabilera zabalek aditzera ematen digute euskal testuen moldatze literarioan esku fin eta estilo zainduaren jabe zela Garmendia.

Euskararen premien neurriko lana eskaini zion Xalbador Garmendiak euskal kulturari, eta agian bere zaletasun eta dohain literarioak garatzeari uko egin zion, zeren, orduan, aurreko lanak zeuden. Arestik esan zuen moduan, orduan,

euskara putzu sakon

eta ilun bat zen.

2. Garmendiaren lekua euskal literaturan

Bere lanen inguruko datu objektiboen irakurketa interpretatiboa egiteko, Garmendia bere garaiko gizon gisa non kokatzen den argitu behar genuke. Joan Mari Torrealdairen *Euskal idazleak*, *gaur-era* joz geroz, “Idazleak historian” atalean kokatzen du Garmendia, eta “gerraondoko hutsunean sortua den hazaldiko belaunaldi-kide gisa” definitzen du (1978, 75). Belaunaldi horretakoak dira, Torrealdairen sailkapenen arabera, adinez gertuko eta euskararen arloko zereginen ugartasunean hurbil izan zituen P. Altuna eta J. L. Alvarez *Txillardeg*i, J. M. Lekuona eta B. Gandiaga, J. M. Aranalde eta D. Amundarain, J. Arenaza eta X. Azurmendi, I. Beobide eta F. Bilbao, G. Aresti eta G. Garate, M. Atxaga eta J. Gaztañaga, M. E. Erdozainzi eta Tx. Peillen, J.M. Satrustegi eta A. Zabala, I. Laspiur eta A. Orbegozo. Belaunaldi gisako bat osatzen dute.

Joxe Azurmendiren hitzak dakartza harira Torrealdaik, esanez, belaunaldi hartakoak ez zirela literatur mugimendu heldu batean jaiok, aitzitik, beraiek izan behar izan zutela bide irekitzaile. Belaunaldi horretako gizonen artean kokatuta, Garmendiak beste guztiek bezala, euskararen langile prestu eta saiatuan artean lehen lerroko tokia du, noski, eta batuaren sorreran bide urratzaile izateko ohorea dagokio.

Literaturaren aldetik, ordea, Txillardegirekin eta Arestirekin ditu Xalbadorrek kidesun gehien. Gabriel Arestirekin batera, euskal antzerkia berritzearen alde egin zuen lan. Eta berritze lan horren erakusgarri nabariena da *Historia triste bat* (1964) antzerki-lana, Jarrai antzerki taldearekin izandako lankidetzaren emaitzarik entzutetsuena. Idoia Gereñu antzerkigintzan doktoreak adierazi bezala, euskal gizarteak aldaketa nabarmena jasan zuen 60ko hamarkadan esparru guztietan:

Antzerkia aldaketa guzti horien isla izan zen. Garaiak eta antzerkirako oraindik bizi zen zaletasunak, bizitza ulertzeko modu berriak eskaini nahi izan zizkion belaunaldi berria osatu zuten gazteei eta Jarrai antzerki taldea aurrekaria izan zen bai antzerkigintzan, bai eta beste arteen eraikuntza berrietan ere. Jarraik eztabaida bultzatu zuen. Euskal teatroak nolakoa behar zuen adosterakoan, euskararen eta euskal gizartearen norabidea markatu zen. Hala, euskal teatro berria definitzeaz gain, itzulpenak garatu eta munduan zeharreko eszenatoki aurreratuenetan eskaintzen ari ziren taula-gaineko obra abangoardistenak euskarara ekarri zituen. Kostunbrismo zaharkitua eta gerra aurreko malenkoniak baztertu eta ikuslego iraultzaile gazteari bide berriak zabaldu zizkion.¹

Gereñuk adierazitakoaren ildo beretik doaz Ibon Sarasolaren usteak ere: “Teatroan, Xalbador Garmendiaren *Historia triste bat* obrak aurreko teatroaren krisia ekarri zuela” dioela, eta A. M. Labaien eta Karraskedoren antzerkia atzera utzi zituztela berak eta Arestik, “pentsamolde zaharrari eusten jarraitzen diren idazleak”² gaindituz.

Garmendiaren *Historia triste bat* antzezlanaren oihartzuna Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako*-rekin alderatzekoa da, bai eta Ramon Saizarbitoriaren *Egunero hasten delakorekin* edo Anjel Lertxundiren *Hunik arratsa artean*-ekin.

1 GEREÑU, Idoia, 2016 *Jarrai (1959-1968), hito del teatro vasco de vanguardia./ Jarrai (1959-1968), abangoardiako euskal teatroaren ikur.* [Azken ikustaldia, 2019/02/27]. On-line <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/23081>

2 SARASOLA, Ibon, *Historia social de la literatura vasca*, Akal, Barcelona, 1971. 91 or..

Lau egileon lehen idazlan horiek guztiak hamarkada berean eman ziren ezagutzera eta une garrantzitsu batean: euskal fikzioaren berrikuntzaren unean, batetik, eta euskara modernoaren moldatze gunean, bestetik.

Ondarroan ospatutako Lore Jokoetan lehen saria irabazi zuen Garmendiaren antzezan horrek. Antzaenez³, ustekabea jaso zuten bertaratutakoek, sariduna idazle zaildu baten, edota Iparraldeko idazle ezagun baten lana izango zela espero baitzuten, eta ez idazle gazte eta ezezagun batena. Garmendiaren hizkuntza eta estilo landuak txunditu zituen epaimahaikideak. Gogora bedi Arestiren *Harri eta herri* argitaratu zen urtea zela, 1964a, euskara batua adostu aurreko epea, Baionako idazle bileraren urte berekoa.

Horregatik, hizkuntzari gagozkiola, azpimarratzekoa da Arestik euskal teatroari egotzen zizkion gaitzetako bat, hots, gehiegizko euskalki-aniztasuna ekiditen zuela Garmendiak egindako saioak. Gipuzkeratik abiatuagatik, lapurterara hurbiltzen zen asmo bateratzaileko euskara erabili zuen idazle zaldibiarra. Ezagun da, halaber, egileak euskal klasikoak sakon ezagutzen zituela, izan ere, hizkuntza ulergarria izanagatik, jaso da Garmendiaren idazkera, euskal tradizioko ereduak gogoan dituenena.

Hurrengo urtean, taularatu egin zuen Donostiako Jarrai taldeak bere antzezlana. Ramon Saizarbitoria eta Arantxa Gurmendi protagonisten paperetan zirela, eta Iñaki Beobideren zuzendaritzapean. Ez, ordea, zentsuraren trabarik ezagutu gabe: Donostiako zentsura eklesiastikoak “oso arriskutsu”tzat katalogatu zuen funtzioa eliz atarrietan⁴, obraren zenbait alderdi moral katolikotik guztiz urrun zeudela argudiatuz. Aldeko eta kontrako iritzizutsuak eragin zituen *Historia triste bat* lanak, euskal antzerkigintzara gai eta planteamendu erabat berriak ekarri baitzituen.

Ibon Egañak dioen moduan⁵, Garmendiaren *Historia triste bat*, hein handi batean Arestik euskal antzerki berriari eskatzen zizkion ezaugarriak zekartzen lana zen: batetik, hizkuntzaren batasuna bilatzen zuen, bestetik, antzerki kostunbrista atzera utzi zuen, eta, azkenik, garaiko atzerriko egileen ekarriak bereganatuak zituen.

Gogora dezagun atzerrian azken hamarkadetan egindako teatroa (Ibsen, Camus,

3 BEOBIDE, Iñaki. “Xalbador Garmendiari elkarrizketa”. *Zeruko Argia*. 1965-01-10.

4 LOPEZ ADAN, Emilio. “Duela 25 urte: subertsiorako unibertsitatea”. *Uztaro*. 23, 1997. 45-63 or.

5 EGAÑA, Ibon. “*Historia triste bat* (1969). Xalbador Garmendia”. Enciclopedia Auñamendi [en línea], 2019. [2019/02/27]. Disponible en: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/historia-triste-bat-1969-xalbador-garmendia/ar-154463/>

Brecht, Shaw...) euskaratu beharra aldarrikatu zuela Arestik, eta euskal antzerki zintzoarekin apurtzea. Izan ere, Bertolt Brecht-en zale zen Aresti, eta antzerkiaren bidez euskal jendartea hezteko baitzuen xede, horretarako batere didaktiko, moralista edo aspergarria ez zen antzerki-eredua proposatu zuelarik, hala nola *Mugaldeko herrian eginekako tobera* (1961) edo *Justizia txistulari* (1965) komedietan. Antzerki modu horretan euskal herri-antzerkiaren zenbait egitura eredu integratzeko lehen saio interesgarriak burutu zituen, aski modu interesgarrian.

Garmendiaren *Historia triste bat* antzezlan horren ingurukoak gogoratu, esango dugu 1965eko uztailaren batean jokatu zela estreinakoz, eta ondotik hainbat aldiz antzeztu bazen ere, ez zela argitaratu 1969ra arte, Gabriel Arestik berak Lur argitaletxearen babesean *Euskal elerti 69* bilduman atera zuen arte, alegia.

Bilduma hartan Arestik literatura gazteenaren panorama osoa eskaintzea izan zuen xede: han ziren Juan San Martinen saiakera-testua, Xabier Kintanaren nobela labur bat, Patri Urkizu eta Mikel Azurmendiren ipuin bana, edota Ramon Saizarbitoria eta Mikel Azurmendiren poema-sortak.

Euskal elerti 69 bildumaren hitz-atzean Arestik dioenez, garaiko euskal antzerki berriaren bi erdiguneen arteko “katalizatzailea” izan zen Garmendiaren lana. Batetik, Iñaki Beobide eta Mikel Forkadaren inguruan bildutako Jarrai taldeak atzerriko obren itzulpenak taularatu ohi zituen (Ibsen, Williams, Miller...), eta, bestetik, Arestik berak euskaraz sortutako obrak zeuden; horiez gain, ordea, Ibon Egañak gogorarazten duen moduan, Piarres Lartzabalen inguruan Lapurdin garatutako antzerkia ere bazegoen. Denen arteko zubi bilakatu zen Garmendiaren lana. Jarrai bezalako talde dinamikoarekin egiten zuen lan, antzerki idazle moderno eta euskara eredu jasoa eta literarioa elkartzen jakin zuen Arestiren eta Iparraldeko antzerkiaren ekarpenak elkartuz. Sinergia deitzen diogu horri gaur egun.

Ibon Egañaren iritziz, Garmendiaren idazlanaren ekarpen nagusia ez da gatazka dramatikoaren konplexutasuna, gertaeren harira bilbatzen diren gogoetak eta bizitzaren inguruko hausnarketak baizik. Sakontasun handiko gaiei heldu zien idazlan honetan, gehienak existentzialistotik hurbilekoak: bizitzaren zentzurik eza, Jainkoaren existentziaren ukazioaren ondorio existentzialak, askatasunaren ideal absolutua, idealaren eta materialaren arteko kontrajarpena, suizidioa...

Ez da harritzekoa, beraz, 1960ko hamarkadan iritzi hain kontrajarriak eragitea; halaber, ez da harritzekoa literatur historietan euskal antzerki modernoaren abiapuntutzat hartu izana *Historia triste bat*. Gaien aldetik, Garmendiaren antzezlan

Txillardegiren eleberrien giro berekoa da eta, bere belaunaldiko beste idazleengan bezala, existentzialismoak beragan izandako eragin sakonaren lekukotza zabalaren ematen digu, pertsonaia nagusiaren barne ezinegonaren adierazpen larriaren bidez.

Laburrean esanik, Xalbador Garmendiaren antzezlanak euskal antzerkiaren modernizatzeko ibilbidearen mugarria da. Gogora bedi *Jarrai* Taldeak hurrena eszenaratu zuen obraren itzultzailea ere bera izan zela, *Gizon zuzenak* eman zion izenburua Albert Camusen *Les Justes*⁶ lanaren euskal itzulpenari, eta idazlan horretan beste gai garrantzitsu bat eztabaidatu zuten protagonistek: tiranoaren aurkako ekintza bihurtzeko zuzenaren erabilera politikoa, iraultzarako indarraren erabilera, ekar dezakeen deshumanizazioa, indarkeriaren erabilera politikoa inguruko eztabaida moralak. Hamarkada hartan antzerki arloan izandako albiste eta berrikuntza tematiko nagusien ardatzean kokatu zen Garmendia bi idazlan horien bidez, Gabriel Arestiren lanekin batean.

3. Xalbador pertsona eta lankide

Xalbador Garmendiak eta nik elkar ezagutu genuenerako, antzezlan horiek harrotutako hautsak pausatuta zeuden. Ikastolen Elkarteko proiektu batean egin genuen lan biok buruz buru. Bigarren Hezkuntza eta Batxilergoako euskal literatura irakasteko material informatikoa sortzen ari ginen Gipuzkoako Elkarteko talde bateko kideok, eta Xalbador gure euskal testuen azken orraztua egitera etorri zitzaigun. XX. mende amaiera zen.

Bere antzezlanaren izenburuaz, *Historia triste bat*, behin eta berriro esan dut, eta nahigabe iradoki izango ditudan susmo ilun guztiak gezurtatzen dituen baieztapena egingo dizuet lehenbailehen: Xalbador energia handiko gizona begitandu zitzaidan beti. Ez zen batere tristea! Umore prestu eta adiskidetsukoa azaldu zitzaigun beti elkarrekin lan egin genuen saioetan zehar. Ausartuko banintz, esango nuke Zaldibiako armarrarian ageri diren zaldien kemena eta zaina heredatu zituela Xalbadorek, biena batera, alegia!

Bestetik, ez zen Camusen antzerki lanetako *Gizon zuzenak* edo frantsesezko *Les Justes* izenburuek iradokitzen duten bezalako *juxtua*, hitzak euskaraz hartzen duen

⁶ Patri Urkizu apaillaririk *Egan* aldizkarian argitaratua (Nº. 3-4, 2017, 225-295 or.).

zorrotz eta estuaren zentzuan. Gure idazlana zuzentzera zetorren, bai, baina akatsak akats, ongi ulertu zituen gure lan hartan hartutako lizentziak, batetik, bazekien eta batuaren aurretiko hainbat testu emateko modua ez dagoela batura ekartzerik gehiegizko estukeriaz, eta bestetik, literaturak, literatura denez, adierazkortasuna lehenesten duela zuzentasunaren aurretik. Lankide oso malgua, literaturazaletasun handikoa zela frogatu zigun.

Lehenagotik ere ezaguna nuen nik Xalbador, 1980-81 ikasturtean zehazki. Ikasle nintzen EUTGn, Euskal Filologia ikasketak amaitzear, eta Euskaltzaindiaren B ikastaroetako irakaslekide suertatu ginen zaldibiarra eta biok. Adin eta maila ezberdintasunak ez dira ahanztekoak, ordea, gero esango dudana ulertzeko, bera euskara gaietan oso jantzia zen, eta gu Filologia ikasle gogotsuak. Hogei urte pasata, gure lanetan zorreak berriro elkartu gintuenean ikastoletarako lan hartan, aitortu behar dut harritu egin ninduela bere aldarre biziak. Gaztetako pasioa eta txera bera jartzen zuen bere eginkizunean!

Gogoan iltzatua dudan elkarrizketa baten esenez amaitu nahi nuke haren irudikapena. EUTGko B Ikastaroetako larunbat goiz haietako atsedentarte batean, Patxi Altuna eta Xalbador eztabaidan ari ziren, nor baino nor, euskararen bi jakintsu handik bezala. “Aurka” posposizioa zuten auzigai. Xalbadorrek zioenez, XIX. mendeko idazle baten testuetan -Lardizabal aipatu zuela uste dut- *aurkez aurke* aldaeran irakurri zuela. Altunak, sinesgogor, “ba ote?” egiten zion, imintzio handiz. Orduan, Xalbadorrek erantzun: “Ni hemen nagoen bezalaxe sinetsi dezakek, hala irakurri nian eta!”.

Kontuak ez du graziarik izango Patxi Altuna edo Xalbador Garmendiaren hitzeko eta gorpuz osoko keinuzko espresibotasuna ezagutu ez duenarentzat, jakina. Besteoi ordea, irribarre nostalgikoa ekarriko digu ezpagnetara.

Izan ere, gaur egun horrelako eztabaidek ezinezko dirudite. Telefonoko *Googlen* bilatu, eta berehalaxe dator, Euskaltzaindiko *Orotarikoa* kontua argitzera: “AURKEZ AURKE (V, G ap. A; Lar). **a**) Frente a frente, cara a cara; de frente. “Frente a frente” y “cara a cara” Lar. “Afrontarse, ponerse frente a frente, *aurkez aurke, aurkaz aurka, betaz beta jarri, ifiñi, paratu; aurkeztu, betatu*” Ib. “Frente por frente” A. v. Eta ondoren datozen adibideen artean Larramendi, Mogel, Iztueta, eta... Lardizabalen testu zatiak agertzen dira: “*Saulok orduan Elimas-i aurkez-aurke jarrita, esan zion:*

“O gizon gezurtia eta dollorra!”. (Lard 506). Eta ondoren, *Euzko Gogoako* literatura itzultzaile saiatuak datoz ilaran, Ibiñagabeitia, Orixo eta Zaitegiren testuak, baina baita E. Erkiaga eta K. Mitxelenarenak ere.

Orduko gure *Google* izan zitekeen Xalbador Garmendiaren oroimen harrigarri hura: *pixkora* baitzen! Azkarra eta jakintsua neurri berean!

Xalbador Garmendiaren izena gogoan hartu eta estimatzen genuela adierazteaz batera, haren belaunaldikoak ere gogoan eduki nahi ditugu: P. Altuna eta J. L. Alvarez *Txillardegi*, J. M. Lekuona eta B. Gandiaga, J. M. Aranalde eta D. Amundarain, J. Arenaza eta X. Azurmendi, I. Beobide eta F. Bilbao, G. Aresti eta G. Garate, M. Atxaga eta J. Gaztañaga, M. E. Erdozainzi eta Tx. Peillen, J.M. Satrustegi eta A. Zabala, I. Laspiur eta A. Orbegozo. Haien eskuzabaltasuna eskertu nahi dugu euskal kulturaren berriztatzean egin zuten ahaleginagatik, zeren orduan, Arestik esan zuen moduan,

*Euskara putzu sakon
eta ilun bat zen.
Eta zuek denok ur gazi bat
atera zenuten
handik nekez.*